

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

LEGAL BASIS FOR PARTICIPATION OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Кувшинов О.Д., аспірант

*Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ*

У науковій публікації досліджуються правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. Аналізуються положення чинного національного законодавства, якими врегульовано участь спеціаліста у кримінальному провадженні, та відповідна судова практика.

Зазначається, що окремі питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні регламентовано відомчими, підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, спільними наказами органів публічної адміністрації.

Підкреслено важливість формування сталої судової практики щодо визнання висновку спеціаліста джерелом доказової інформації, якщо вказаний висновок узгоджується з усіма іншими доказами у справі, зокрема з висновком судової експертизи.

Проаналізовано правові засади участі спеціаліста у проведенні окремих слідчих дій, зокрема: огляду місця події, обшуку, пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту, освідування особи тощо.

Акцентовано увагу на тому, що в умовах все більшої «цифровізації» суспільних відносин участь спеціаліста є необхідною для фіксації (процесуального оформлення) доказів в електронній формі. Так, згідно із ч. 4 ст. 99 КПК України, дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.

Пропонується віднести висновок спеціаліста до процесуальних джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України, за умови мовчазної згоди із висновком спеціаліста особи, якій повідомлено про підозру.

Сформульовано висновок про необхідність проведення окремого дослідження актуальних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні з метою удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Ключові слова: спеціаліст, провадження, слідчі дії, повноваження, докази, консультація, пояснення, довідка, висновок, спеціальні знання, судова практика, експертиза.

The scientific publication is devoted to the legal basis of the specialist's participation in criminal proceedings. The provisions of the current national legislation regulating the participation of a specialist in criminal proceedings and the relevant judicial practice are analyzed.

It is noted that certain issues of the specialist's participation in criminal proceedings are regulated by departmental, sub-legal regulatory acts, in particular, joint orders of public administration bodies.

The importance of the formation of stable judicial practice regarding the recognition of a specialist's opinion as a source of evidentiary information is emphasized, if the specified opinion is consistent with all other evidence in the case, in particular with the conclusion of the forensic examination.

The legal principles of the specialist's participation in the conduct of certain investigative actions were analyzed, in particular: inspection of the scene of the incident, search, presentation of the person for identification, investigative experiment, etc.

Attention is focused on the fact that in the conditions of increasing «digitalization» of social relations, the participation of a specialist is necessary for recording (procedural processing) of evidence in electronic form. In particular, according to Part 4 of Art. 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a duplicate document (a document produced in the same way as its original), as well as copies of information, including computer data, contained in information (automated) systems, electronic communication systems, computer systems, produced by the investigator or the prosecutor with the involvement of a specialist, are recognized by the court as the original document.

It is proposed to attribute the expert's opinion to the procedural sources of evidence provided for in Part 2 of Article 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, if there is a tacit agreement with the specialist's opinion of the person who is informed of the suspicion.

A conclusion is drawn on the need to conduct a separate study of topical issues of specialist participation in criminal proceedings with the aim of improving the current national legislation and legal practice in this area of public relations.

Key words: specialist, proceedings, investigative actions, authority, evidence, consultation, explanation, reference, conclusion, special knowledge, judicial practice, expertise.

Вступ. Правові засади участі спеціаліста в кримінальному провадженні визначені в першу чергу нормами Кримінального процесуального кодексу України, проте слід відзначити, що тільки недавно в процесуальному законодавстві було достатньо чітко оформлено правовий статус спеціаліста, наділено його належними процесуальними правами та обов'язками. Так, згідно із нормами КПК України 1960 року спеціаліст у кримінальному провадженні виконував в основному технічні, допоміжні функції при проведенні окремих слідчих дій. Можливість надання спеціалістом довідок та висновків під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, не була передбачена.

В новому КПК України участь спеціаліста у кримінальному провадженні також була тривалий час обмежена наданням технічної допомоги слідчому або прокурору, а також консультацій під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

І тільки із внесенням змін до КПК України законами № 720-IX від 17.06.2020 та № 2137-IX від 15.03.2022 спеці-

аліст отримав право надавати довідки та висновки з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, причому висновок спеціаліста по суті став альтернативною висновку експерта в провадженнях щодо досудового розслідування кримінальних проступків. Крім того, була встановлена відповідальність спеціаліста за надання завідомо неправдивого висновку шляхом внесення змін до ст. 72 КПК України та ст. 384 КК України.

Наразі в КПК України у ст. 71-72 визначено поняття, повноваження та підстави для настання відповідальності спеціаліста у кримінальному провадженні, проте на практиці виникають питання щодо місця та ролі спеціаліста в проведенні окремих процесуальних дій, доказового значення наданих ним консультацій, пояснень, довідок та висновків з питань, що належать до сфери його знань.

Вищезазначене обумовлює актуальність, а також теоретичну та практичну значимість дослідження правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні з метою визначення перспективних напрямів вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Різні аспекти використання спеціальних знань та участі спеціаліста у кримінальному провадженні досліджували такі науковці як В. Берназ, О. Бишевець, Г. Бідняк, О. Волобуєва, В. Гончаренко, Л. Дробчак, А. Іщенко, В. Коваленко, В. Ковальов, С. Компанець, Н. Копча, О. Кочура, О. Кравченко, Д. Куриленко, А. Лазебний, Б. Лук'янчиков, Є. Лук'янчиков, О. Марушак, В. Марчак, Р. Марчук, О. Мусієнко, Д. Пашнєв, І. Пиріг, В. Ревака, П. Репешко, Б. Романюк, Д. Сидоренко, В. Семенов, Р. Степанюк, С. Лапта, В. Федчишина, В. Циркаль, В. Шепітько, М. Щербаковський, В. Юрчишин, В. Яремчук та інші відомі дослідники.

Зарубіжний досвід судово-експертної діяльності узагальнила М. Скрипник, стандарти допустимості результатів експертних досліджень у судочинстві США дослідив М. Щербаковський.

Проте, останні зміни до кримінального процесуального законодавства обумовлюють необхідність проведення даного дослідження з урахуванням теоретичних напрацювань та практичних прикладів, а саме, судової практики щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою даної публікації є дослідження правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Методологія даного дослідження поєднує три основні групи методів наукової роботи: філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких особливе значення в контексті теми публікації мають системний та структурно-функціональний методи, прийом логічного методу, формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. Ключові правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні визначено у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України (ч. 2 ст. 71 КПК України) [1].

Науковці зазначають, що в більшості випадків порядок проведення процесуальних дій не передбачає обов'язкової участі в них спеціаліста. В таких випадках прийняття рішення про необхідність залучення спеціаліста належить до компетенції суб'єкта розслідування та не є обов'язковим (дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень). При цьому право залучення спеціаліста під час досудового розслідування надається також і стороні захисту. Поряд із цим законодавець передбачає випадки обов'язкового залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій, як то: огляд трупу (ст. 238 КПК України); огляд трупу, пов'язаний з експертизою (ст. 239 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України); копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах (ч. 2 ст. 168 КПК України) [2, с. 213].

В умовах все більшої «цифровізації» суспільних відносин участь спеціаліста є необхідною для фіксації (процесуального оформлення) доказів в електронній

формі. Так, згідно із ч. 4 ст. 99 КПК України, дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.

Наприклад, отримання копій (вилучення матеріалів) відеозйомки цифровою камерою відеоспостереження з приміщення, що належить суб'єкту господарювання, на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів або ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи, необхідно здійснювати із залученням спеціаліста з метою забезпечення допустимості відповідних доказів. Дотримання вказаної процедури (залучення спеціаліста) забезпечить визнання судом копії відеозапису з цифрової камери відеоспостереження як оригіналу документа. Це також стосується отримання копій документів в електронній формі з мобільних телефонів, комп'ютерів, планшетів та інших електронних засобів комунікації.

У відповідності до ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, а згідно із ч. 1 ст. 298-1 КПК України процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Причому такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Таким чином, виникає питання щодо доказової сили довідок, які має право надавати спеціаліст з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Водночас, у деяких категоріях справ висновок спеціаліста фактично визнається джерелом доказової інформації, якщо він узгоджується з усіма іншими доказами у справі, зокрема з висновком судової експертизи.

Так, відповідну правову позицію Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду виклав у постанові від 25.09.2023 у справі № 165/93/22 стосовно особи, засудженої вироком Рожищенського районного суду Волинської області від 21.10.2022 за ч. 4 ст. 152, ч. 2 ст. 156 КК України до позбавлення волі строком на 13 років, який ухвалою Волинського апеляційного суду від 27.04.2023 залишено без змін.

За результатами касаційного розгляду у вказаній справі Суд зазначив, що висновок спеціаліста (психолога) є окремим документом, який відповідає положенням ст. 71 КПК України, змістом якого у малолітньої потерпілої підтверджується наявність індикаторів емоційного та сексуального насильства.

Водночас з огляду на положення ст. ст. 71, 84, 298-1 КПК України висновок спеціаліста не є доказом у кримінальному провадженні щодо злочинів, а тому не може підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, передбачені ч. 1 ст. 91 КПК України.

Разом з тим касаційний суд звернув увагу на положення ст. 360 КПК України, якою передбачено, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань.

Отже, Суд констатував, що КПК України не містить заборони брати до уваги пояснення, усні консультації

та письмові роз'яснення спеціаліста у сукупності з доказами у справі.

У вказаному кримінальному провадженні висновок спеціаліста, який підтверджує наявність індикаторів емоційного та сексуального насилля, повністю узгоджується з висновками судово-психіатричної експертизи стосовно малолітньої потерпілої.

З огляду на це касаційний суд зазначив, що посилення судів попередніх інстанцій на висновок спеціаліста в цьому кримінальному провадженні не призвело до істотних порушень кримінального процесуального закону, оскільки вказаний висновок узгоджується з усіма доказами у справі, зокрема з висновком судово-психіатричної експертизи [3].

Таким чином, Верховним судом фактично створено прецедент щодо можливості використання висновку спеціаліста у кримінальному провадженні як джерела доказової інформації за умови, що вказаний висновок узгоджується з усіма іншими доказами у справі, зокрема із висновком відповідної судової експертизи.

Окремо слід розглянути правові засади участі спеціаліста в проведенні окремих слідчих дій. Так, у відповідності до ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути, у тому числі, отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Проте, у подальшому, згідно із ч. 2 ст. 298-4 КПК України, одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідчення та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідчення або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК України. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду.

Таким чином, висновок спеціаліста залишається процесуальним джерелом доказів лише за наявності мовчазної згоди особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні кримінального проступку.

Виходячи із викладеного, вказану правову модель повідомлення про підозру із можливістю погодитися або не погодитися із висновком спеціаліста доцільно поширити на досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень (включаючи злочини) та відповідно віднести висновок спеціаліста до процесуальних джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України.

У разі незгоди особи із висновком спеціаліста у кримінальному провадженні щодо злочину вона зможе звернутися до слідчого або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. Водночас у разі мовчазної згоди із висновком спеціаліста особи, якій повідомлено про підозру, для всіх учасників кримінального провадження буде значно зекономлено час досудового розслідування.

У відповідності до ч. 8 ст. 228 «Пред'явлення особи для впізнання» КПК України, при пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

Отже, при пред'явленні особи для впізнання спеціаліст може виконувати як виключно технічну функцію (фіксувати впізнання технічними засобами), так і інші допоміжні функції, які потребують наявності спеціальних знань та навичок.

Згідно із ч. 1 ст. 236 «Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи» з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Так, проведення обшуку часто пов'язано із відшукуванням предметів, речей, документів та цінностей (знарядь злочину, майна, здобутого злочинним шляхом), які мають значення для кримінального провадження та характеризуються рядом специфічних ознак, виявити які може лише спеціаліст.

У зв'язку із цим О. Фролов справедливо зауважує, що успішне проведення обшуку залежить не лише від дотримання процесуальних норм його проведення, а й від правильного вирішення питання щодо доцільності залучення спеціалістів у різних галузях знань. Залучаючи таких спеціалістів, слідчий матиме змогу належним чином вилучити необхідні об'єкти і зразки для проведення відповідних експертних досліджень, отримати інформацію, що має значення для подальшого розслідування та уникнути технічних, технологічних і процесуальних помилок. Спеціаліст-криміналіст, зокрема, може надати допомогу:

- у відшуванні та вилученні знарядь злочину, цінностей і грошей, здобутих злочинним шляхом, документів, розшукуваних осіб і трупів, предметів зі слідами, що можуть вказати на вчинений злочин, об'єктів, якими могли бути залишені сліди тощо;
- у виявленні, фіксуванні та вилученні слідів з об'єктів, знайдених під час обшуку (коли на них є сліди власників чи користувачів);
- у використанні науково-технічних засобів;
- у попередженні і недопущенні пошкоджень предметів, обстановки і слідів на них [4, с. 172].

Для обстеження конструктивно складних приміщень (споруд), що мають велику площу або розділені на багато кімнат (відсіків), слідчий може запросити спеціаліста-будівельника, який, оглядаючи їх за архітектурним планом, може звернути увагу учасників обшуку на невідповідність пропорцій стін і площі будівлі, зробити необхідні обміри, виявити приховані відсіки, простінки з обладнаннями тайниками тощо.

Отже, на думку О. Фролова, спеціаліст є важливим, а здебільшого і обов'язковим суб'єктом обшуку, основна мета залучення якого – розширити практичні можливості слідчого щодо виявлення, вилучення та фіксації джерел доказової інформації [4, с. 172].

У відповідності до ч. 3 та ч. 7 ст. 237 «Огляд» КПК України з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, як і в процесі проведення обшуку, консультативна та технічна допомога спеціаліста в процесі огляду є умовою його ефективності та результативності – оперативного відшукування та фіксації знарядь та слідів кримінального правопорушення, які «скриті» для особи, яка не володіє спеціальними знаннями. Наприклад, інспектор-криміналіст (спеціаліст пересувної спеціалізованої криміналістичної лабораторії) може за допомогою спеціальної речовини виявити сліди крові у приміщенні, навіть після його прибирання.

Крім того, в процесі огляду чи обшуку може виникнути потреба тимчасово вилучити майно, яке може бути доказом у кримінальному провадженні, предметом спеціальної конфіскації або містити інформацію про обставини кримінального правопорушення.

Так, у відповідності до ч. 2 ст. 168 «Порядок тимчасового вилучення майна» КПК України тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. У разі необхідності слідчий чи прокурор виготовляє за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста [1].

Таким чином, залучення спеціаліста є обов'язковим для виготовлення копій інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах.

Достатньо часто необхідною є участь спеціаліста у проведенні такої слідчої дії як слідчий експеримент. Так, у відповідності до ч. 2 ст. 240 КПК України за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту спеціалістом також можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

В силу важливості точного відтворення обстановки кримінального правопорушення під час проведення слідчого експерименту залучення спеціаліста часто має ключове значення.

Так, на думку В. Нагребецького, спеціаліст під час виявлення, фіксації та вилучення доказів надає слідчому криміналістичну, методологічну, консультативну й технічну допомогу [5, с. 249].

Крім того, В. Нагребецький справедливо зауважує, що з метою підвищення ефективності збирання і фіксації доказів доцільно залучати спеціаліста до участі в цій слідчій (розшуковій) дії. Спеціаліст надає слідчому допомогу у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, використовуючи свої спеціальні знання. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Дані, встановлені під час перевірки показань на місці, можуть мати потребу в наступній експертній або експериментальній перевірці. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, можливість нанесення тілесних ушкоджень певним способом). Його висновки не мають доказового значення, але вони виступають орієнтувальною інформацією і мають характер консультацій. Якщо в справі повинна бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста [5, с. 249–250].

Крім того, В. Нагребецький ілюструє роль спеціаліста у перевірці показань на місці (в ході слідчого експерименту) таким прикладом. Так, у лісі було виявлено труп громадянина П. із трьома кульовими пораненнями в тулуб. Підозрюваним у вбивстві був громадянин С., який на допиті зізнався у скоєнні цього злочину і заявив, що вбивство відбулося внаслідок самозахисту. Під час перевірки показань на місці події підозрюваний уточнив механізм заповдіння потерпілому вогнепальних поранень. При цьому був присутній судово-медичний експерт. Заслухавши пояснення С., останній дійшов висновку, що версія підозрюваного про самозахист не відповідає відтвореному механізму заповдіння потерпілому тілесних ушкоджень. Надалі висновок спеціаліста було підтверджено результатами судово-медичної експертизи [5, с. 250; 6, с. 170].

В. Сратонов та М. Чесакова зазначають, що під час проведення слідчого експерименту спеціаліст надає допомогу слідчому на підготовчому, робочому та заключному

етапах. На підготовчому етапі слідчого експерименту спеціаліст допомагає точніше реконструювати обстановку місця події, передусім якщо необхідно використовувати технічні пристрої та обладнання, вимірювальні прилади. На робочому етапі консультує та приймає участь у технічно правильному проведенні експериментальних дій.

На заключному етапі спеціаліст допомагає усвідомити, зафіксувати в протоколі й оцінити результати експерименту. Важливою є роль спеціаліста в забезпеченні відповідності визначальних параметрів досліджуваного процесу в реальній ситуації та експерименті, оскільки під час моделювання не може бути досягнуто цілковитої адекватності об'єкта та його моделі: відповідно, частину факторів не буде враховано. Ці моменти слід ретельно продумати й обумовити в протоколі слідчого експерименту з огляду на те, що надалі невиключеною є можливість висловлення притягнутою до відповідальності стороною сумнівів стосовно достовірності результатів експерименту через неврахування будь-яких факторів. Завершальною фазою участі спеціаліста в підготовці та проведенні слідчого експерименту має бути спільне зі слідчим обговорення його результатів з позицій інформативності та планування їх використання в розслідуванні [6, с. 170; 7, с. 142].

Ю. Поляк зауважує, що безпосередньо під час проведення слідчої (розшукової) дії експерт бере активну участь у постановці експериментальних дій, контролює перебіг дослідів й попередньо оцінює отримані результати. При необхідності рекомендує слідчому повторити дослиди або окремі їх етапи. Роль спеціаліста у перевірці показань на місці може полягати і в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, з метою уточнення тих чи інших обставин, що мають значення в кримінальному провадженні.

На робочому етапі слідчого експерименту спеціаліст активно використовує технічні засоби: фіксації ходу і результатів слідчого експерименту (фотоапарат чи відеокамера); технічні засоби, що допомагають належним чином оформити додатки до протоколу; що сприяють проведенню слідчого експерименту (різні засоби освітлення; вимірювальні прилади (лазерний далекомір, шумомір, пристрій для визначення швидкості тощо); для реконструкції події чи створення наближених до неї умов (розпилювачі води, вентилятори тощо) [6, с. 170; 8, с. 433].

Таким чином, залучення спеціаліста до проведення слідчого експерименту забезпечує ефективне проведення як самої слідчої дії, так і належної технічної фіксації її результатів (фото, відео, заміри тощо).

Не менш важливим є залучення, у разі необхідності, спеціаліста до проведення такої слідчої дії як освідування особи.

Так, згідно із ч. 1 ст. 241 «Освідування особи» КПК України дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

У відповідності до ч. 2 ст. 241 КПК України перед початком освідування особі пропонується добровільно пройти освідування на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора, а в разі її відмови освідування здійснюється примусово виключно на підставі постанови прокурора. У разі необхідності освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста.

Крім того, згідно із ч. 3 вказаної статті під час освідування особи за необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, одязі, в якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів [1].

Так, в процесі освідчення особи спеціалістом за допомогою спеціальної липкої стрічки можуть бути зняті з тіла мікрочастки – волосся, нитки, вовняні волокна, волокна або частки інших тканин або речовин тощо. Спеціальними інструментами може бути зібрано піднігтьовий вміст. Здобуті таким чином речові докази можуть мати вирішальне значення для доведення винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення (наприклад, особа буде стверджувати, що ніколи не була у певному приміщенні, проте за унікальною сукупністю мікрочасток на її тілі (що були зібрані спеціалістом) буде доведено, що особа знаходилась у вказаному приміщенні та контактувала з його обладнанням – ковдрами, рушниками, тваринами тощо).

Також важливою є участь спеціаліста під час отримання зразків для проведення експертизи. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Таким чином, спеціаліст в процесі отримання зразків для проведення експертизи виконує технічно-допоміжну функцію (за вказівкою дізнавача, слідчого, прокурора безпосередньо відбирає та упаковує зразки, наприклад, крові, слини особи), проте якщо проведення експертизи доручено судом, спеціаліст діє самостійно за дорученням суду та повинен дотримуватися положень вищезазначених норм КПК України.

До правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні відносяться також відомчі нормативно-правові акти. Це, зокрема;

– наказ Служби безпеки України № 138 від 19.03.2016 «Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні» [9];

– наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [10];

– спільний наказ Головного КРУ України, МВС України, СБУ України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України» [11].

– спільний наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» від 09.03.2022 № 177/450/46 [12];

– Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, яке передбачає такого суб'єкта, як слідчий-криміналіст, а також визначає його повноваження під час розслідування кримінальних правопорушень [13];

– спільний наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 червня 2022 року № 94/363/150/226/356 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля» [14].

Висновки. Проведене дослідження правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні дає підстави сформулювати висновок про те, що у відповідності до положень чинного КПК України висновок спеціаліста є процесуальним джерелом доказів лише за наявності мовчазної згоди особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні кримінального проступку.

Вказану правову модель повідомлення про підозру із можливістю погодитися або не погодитися із висновком спеціаліста доцільно поширити на досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень (включаючи злочини) та віднести висновок спеціаліста до процесуальних джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України. У разі незгоди особи із висновком спеціаліста у кримінальному провадженні щодо злочину вона зможе звернутися до слідчого або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. Водночас у разі мовчазної згоди із висновком спеціаліста особи, якій повідомлено про підозру, для всіх учасників кримінального провадження буде значно зекономлено час досудового розслідування.

Незважаючи на достатньо детальну правову регламентацію участі спеціаліста у кримінальному провадженні, на практиці виникають проблемні питання використання оформлених спеціалістом документів як доказів у кримінальному провадженні, оплати праці спеціалістів тощо. Тому важливим є аналіз актуальних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2023).
2. Копча В.В., Копча Н.В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
3. Постанова ККС у складі Верховного Суду від 25.09.2023 у справі № 165/93/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113927796> (дата звернення: 25.10.2023).
4. Фролов О.П. Спеціаліст як суб'єкт обшуку у формі спеціальної операції. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 169–173.
5. Негребецький В. Експериментальний метод під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Підприємство, господарство і право*. 2018. Вип. 5. С. 248–252.
6. Сидоренко Д.А., Щербаковський М.Г. Участь спеціаліста у слідчому експерименті. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених: збірник матеріалів доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції. (Харків, 3 березня 2023 р)*. Харків, 2023. С. 169–171.
7. Сратонов В.М., Чесакова М.С. Тактика проведення слідчого експерименту в умовах протидії розслідуванню злочинів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2018. № 5 (17). С. 139–144.
8. Поляк Ю.П. Застосування технічних засобів під час проведення слідчого експерименту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право*. 2022. Вип. 70. С. 430–434.
9. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні: наказ Служби безпеки України № 138 від 19.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16#Text> (дата звернення: 25.10.2023).

10. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

11. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України: Наказ Головного КРУ України, МВС України, СБУ, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06#Text> (дата звернення: 05.10.2023).

12. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#n16> (дата звернення: 05.10.2023).

13. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України № 570 від 06.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 05.10.2023).

14. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. Дата оновлення: 17.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (дата звернення: 05.10.2023).